<https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.07.108>
УДК 339.9

Т.О. ПАНФІЛОВА, канд. екон. наук., с. н. с.,
пров. науковий співробітник сектору міжнародних фінансових досліджень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна,
e-mail: tamara.panfilova@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1410-6258>

КОНВЕРГЕНЦІЯ ТА ДИВЕРГЕНЦІЯ СФЕРИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ КРАЇН — ЧЛЕНІВ ЄС І УКРАЇНИ

Узагальнено основні чинники конвергенції країн — членів ЄС у сфері державних фінансів у контексті дотримання Маастрихтських критеріїв у періоди 2000—2008 і 2008—2019 рр., зокрема, щодо ролі спільного бюджету ЄС, регламентації бюджетних процесів на наднаціональному і національному рівнях. Обґрунтовано дивергентний характер динаміки показників фінансової сфери в період розгортання кризових явищ у країнах — членах ЄС і в Україні.

Ключові слова: конвергенція; дивергенція; Маастрихтські критерії; державний борг; дефіцит державного бюджету; глобальна фінансово-економічна криза.

Стратегічний курс України на євроінтеграцію вимагає всебічного аналізу тенденцій конвергенції та дивергенції окремих секторів національних економік Євросоюзу з метою використання досвіду щодо подолання диспропорцій та асиметрій у соціально-економічному розвитку країн ЄС на шляху поглиблення інтеграційних процесів, розбудови Економічного і валютного союзу та подолання кризових явищ.

У наукових публікаціях триває дискусія стосовно концептуальних засад конвергенції чи дивергенції різних секторів національної та регіональної економіки. Конвергенцію і дивергенцію розглядають як взаємодоповнювальні детермінанти глобального розвитку [1, с. 14; 2, с. 149].

Конвергенція в міжнародних економічних відносинах характеризується як синхронізація макроекономічних параметрів і відповідність програмно-цілевих орієнтирів країн, які адаптуються до умов глобалізації та реалізу-

Ц и т у в а н н я: Панфілова Т.О. Конвергенція та дивергенція сфери державних фінансів країн — членів ЄС і України. *Економіка України*. 2020. № 7. С. 108—120. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.07.108>

ють інтеграційні стратегії в різних сферах життєдіяльності [3, с. 51]. Термін «дивергенція» використовується для «відображення збільшення розриву між рівнями розвитку окремих країн, відхилення їх макроекономічних показників від середніх по регіону, а також поглиблення якісних відмінностей між національними моделями економіки» [2, с. 149].

Концептуальні аспекти конвергенції та дивергенції використовують у дослідженнях процесів міжнародного інтеграційного розвитку, в основі якого лежать «загальні тенденції та імперативи науково-технічного та соціально-економічного прогресу, що зумовлюють зближення (тобто конвергенцію) економік зростаючої кількості країн за збереження їх національних особливостей» [4, с. 14]. Концептуальні засади конвергенції дозволяють досліджувати ключові сфери людської діяльності, сприяють орієнтації стратегічних курсів окремих держав і регіональних об'єднань.

Огляд науково-практичних публікацій з проблем оцінювання тенденцій конвергенції та дивергенції між окремими країнами і регіонами дозволяє визначити, що переважна більшість дослідників обмежуються використанням моделей економічного зростання і визначенням рівнів та динаміки ВВП і доходу на душу населення [1; 5—8]. Серед наукових праць, у яких публікуються результати дослідження щодо тенденцій конвергенції та дивергенції з використанням значної кількості показників і секторального оцінювання процесів конвергенції та дивергенції, варто виокремити доробки Р. Міхель [9] і Т. Бурлай [10].

Р. Міхель для обчислення конвергенції країн — членів ЄС використала такі групи показників: 1) Спільний ринок ЄС (внутрішній експорт та імпорт товарів (% до ВВП), внутрішній експорт та імпорт послуг (% до ВВП), внутрішній обіг ПП (% до ВВП)); 2) однорідність ЄС (ВВП, ПКС, витрати праці, довгострокова процентна ставка, державний борг, податкова ставка на споживання, податкова ставка на капітал, податок на дохід); 3) симетрія ЄС (економічне зростання, інфляція, безробіття, державні позики); 4) членство ЄС (участь у Шенгенській угоді та зоні євро); 5) соціальна політика ЄС (індекс Джині, державні соціальні витрати, виплати по безробіттю, коефіцієнт доходу від пенсії, коефіцієнт соціальних внесків роботодавців до внесків працівників, коефіцієнт співвідношення приватних витрат на охорону здоров'я до загальних витрат на охорону здоров'я). На підставі кластерного аналізу 23 економічних показників для ЄС-27, автор дійшла висновку, що протягом 10 років (2000—2010) країни Євросоюзу зробили значний крок на шляху інтеграції. Проте економічна нерівність між новими і старими країнами-членами є досить високою й потребує багато зусиль і часу для її вирівнювання, тобто процеси конвергенції економік надалі відбуватимуться, а кількість кластерів та відстані між ними зменшуватимуться.

Т. Бурлай сформулювала концептуальне положення, що «економічна номінальна конвергенція відбувається через глибоку фінансову інтеграцію держав, тобто зближення показників їх бюджетного дефіциту, державного боргу, інфляції, коливань обмінних курсів національних валют, доходності державних цінних паперів тощо» [10, с. 70]. Автором запропоновано виділяти такі види конвергенції: монетарну (зближення рівнів інфляції та доходності державних цінних паперів), фіскальну (уподібнення економік за по-

казниками бюджетного і боргового стану), валютно-фінансову (гармонізація коливань курсів обміну валюти).

Отже, **мета статті** — далі розвинути концептуальні положення стосовно економічної номінальної конвергенції країн — членів ЄС у фінансовій сфері та обґрунтувати дивергенцію динаміки показників фіскальної сфери економік Євросоюзу та України в періоди розгортання глобальних і регіональних фінансових криз.

Проблема забезпечення стійкості сфери державних фінансів набуває значущості й активно дискутується в науково-експертному середовищі в періоди розгортання і подолання наслідків фінансово-економічних криз різного характеру. Одночасно обговорюються проблемні питання щодо конвергенції або дивергенції механізмів запобігання кризовим явищам і забезпечення стійкості державних фінансів.

Сучасна глобальна фінансово-економічна криза, тригером якої стала пандемія COVID-19, розгортається із сфери реального сектору національних економік через зупинення багатьох видів економічної діяльності внаслідок запровадження жорсткого карантину, заборони на пересування переважної більшості населення, закриття транспортного сполучення тощо. Урядами більшості країн світу було вжито екстраординарних заходів щодо державної фінансової підтримки медичної галузі, у тому числі витрат на лікування хворих на COVID-19, компенсації окремим групам працюючих тимчасових втрат доходів (заробітної плати), забезпечення певних доходів зростаючої кількості безробітних, компенсації окремим групам підприємств втрат від вимушеного зупинення виробництва (переважно через інструменти непрямого регулювання — скасування або зниження податкового навантаження) тощо. Усе це актуалізує перегляд державних бюджетів, зміну фіскальної політики та розробку заходів щодо забезпечення стійкості державних фінансів у новітніх реаліях, яких світ ще не знав. Серед ризиків поглиблення кризових явищ у сфері державних фінансів у найближчій перспективі — розбалансування державних бюджетів через зниження податкових надходжень та зростання витрат на соціальне забезпечення громадян, підтримку підприємств реального сектору економіки та ін. Для країн з високим рівнем боргового навантаження актуалізується ризик дефолтів за зобов'язаннями держави та компаній корпоративного сектору економіки. Для банківських систем зростатиме ризик неповернення кредитів як юридичними, так і фізичними особами, що потребуватиме стабілізаційних зусиль з боку як регулятора (центрального банку), так і держави. Зростатиме ризик платіжної кризи. У цьому зв'язку в країнах — членах ЄС на тлі процесів конвергенції у сфері державних фінансів посилюватимуться процеси дивергенції, про що говорить досвід подолання минулих фінансово-економічних криз.

Відомо, що єврозона на етапі свого створення налічувала 11 країн, у яких євро було введено 1 січня 1999 р. (готівка — 1 січня 2002 р.). Серед них: Австрія, Бельгія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція. Практично одразу членом єврозони стала Греція (2001 р.). Для країн, які не увійшли до єврозони, важливими є Маастрихтські критерії конвергенції — сукупність правил для країн-членів і країн ЄС, які мають намір приєднатися до єврозони в майбутньому. Країни-претен-

денти мають контролювати інфляцію (темпи якої не повинні перевищувати на 1,5 процентного пункту середній показник у трьох країнах з найменшим зростанням цін), державний борг (який не повинен перевищувати 60% ВВП), дефіцит державного бюджету (який не повинен бути більшим від 3% ВВП), а також дотримуватися курсової стабільності та конвергенції процентних ставок, які за довгостроковими кредитами не повинні перевищувати більш як на 2 процентних пункти середній показник для трьох країн з найменшим зростанням цін; протягом двох років валюта не повинна девальвувати, а її обмінний курс не може виходити за межі коливань обмінних курсів, встановлених у рамках Європейської валютної системи.

Масштабне розширення Євросоюзу у 2004 і 2007 рр. збільшило кількість країн — потенційних членів єврозони. Зокрема, членами єврозони стали Словенія (1 січня 2007 р.), Кіпр і Мальта (1 січня 2008 р.) та Словаччина (1 січня 2009 р.). Проаналізуємо стан дотримання країнами — членами ЄС Маастрихтських критеріїв у період 2000—2008 рр.

Дані щодо динаміки дефіциту державного бюджету центрального уряду для країн — членів ЄС і країн єврозони знаходилися в межах до –3% від ВВП зазначених груп країн. У країнах єврозони (12 членів) порушення критерію дефіциту бюджету протягом 2000—2008 рр. зафіксовані на такому рівні: для Греції — максимум у 2008 р. (–11%), Португалії — максимум у 2005 р. (–6,1%); в Ірландії порушення зафіксовано у 2008 р. (–6,7%) за профіциту бюджету протягом 2000—2007 рр. Для країн єврозони, які набули членства протягом 2007—2009 рр., показник знаходився в межах критерію (до –3%). Кіпр та Мальта у 2003 р. мали дефіцит бюджету в розмірі, відповідно, –8,2 і –9%, але до 2007 р. скоротили його, відповідно, до +0,5 і –2,1%. Словаччина у передвступний до ЄС період зменшила дефіцит бюджету з –13,4% (2000 р.) до –4,0% (2003 р.), а напередодні входження до єврозони дефіцит бюджету склав –2,0%¹.

Стосовно державного боргу (валового боргу загального уряду) серед 12 країн єврозони у 2000 р. лише для трьох (Греції, Італії та Бельгії) величина показника перевищувала 60%, у 2004 і 2008 рр. їх було вже сім (додалися Португалія — 75,6%, Франція — 68,8%, Австрія — 68,7% і Німеччина — 65,5%). Серед країн, які увійшли до єврозони у 2007—2009 рр., зокрема для Кіпру та Мальти, цей показник перевищував 60% з максимумом у 2004 р. (відповідно, 64,8 і 71,9%). При цьому для Мальти він був вищим за 60% і в рік набуття членства в єврозоні. Для решти країн ЄС-27 тільки Угорщина після вступу наростила державний борг до 71,8% у 2008 р.²

Глобальна фінансово-економічна криза 2007—2008 рр. актуалізувала серйозні виклики перед багатьма європейськими урядами. Основні занепокоєння були пов'язані із здатністю національних адміністрацій обслуговувати державний борг, вживати необхідних заходів для контролю державних витрат. Водночас уряди намагалися сприяти економічному зростанню. Проте «слаб-

¹ Eurostat. Government revenue, expenditure and main aggregates [gov_10a_main] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10a_main&lang=en (дата звернення 10.05.2020).

² Eurostat. General government gross debt [SDG_17_40] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sdg_17_40&lang=en (дата звернення 10.05.2020).

кі» місця в рамках економічного та фінансового нагляду спровокували боргову кризу країн єврозони 2011—2012 рр. Відповідно, був вжитий широкий спектр заходів щодо посилення стійкості фінансів бюджетної сфери наднаціонального та національного рівнів. Зокрема, було запроваджено більш тісну координацію економічної політики шляхом посилення бюджетного нагляду в рамках Пакту стабільності та зростання, нової процедури управління у сфері макроекономічних дисбалансів та інтегрований нагляд у формі Європейського семестру; створено абсолютно нові фінансові інститути, серед яких Європейський механізм стабільності (European Stability Mechanism — ESM).

Щороку держави — члени ЄС надають Європейській комісії детальну інформацію про свою економічну політику і стан своїх державних фінансів. Відповідно до умов Пакту ЄС про стабільність та зростання, держави-члени зобов'язались утримувати дефіцит і борг нижче певних меж, закріплених у Маастрихтських критеріях. Якщо держава-член не дотримується цих лімітів, запускається так звана процедура надмірного дефіциту, що тягне за собою кілька кроків (включаючи можливість санкцій) для її заохочення до вжиття відповідних заходів з метою виправлення ситуації.

Згідно з процедурою надмірного дефіциту, країни — члени ЄС зобов'язані надавати Європейській комісії статистику дефіциту й боргу держави до 1 квітня і 1 жовтня кожного року. Країни єврозони надають цю інформацію в контексті програм стабільності, а інші держави-члени — у вигляді програм конвергенції. Європейська комісія оцінює, чи відповідає політика узгодженим економічним, соціальним та екологічним цілям, і може винести попередження, якщо вважає, що дефіцит стає ненормально високим. У разі надмірного дефіциту ухвалюється граничний строк для виправлення ситуації.

Запроваджені заходи дозволили країнам ЄС-27 зменшити дефіцит сумарного бюджету (General government deficit/surplus) з -6% ВВП у 2010 р. до -0,6% за підсумками 2019 р. (табл. 1). При цьому дивергенція показника у 2019 р. характеризувалася значним розкидом: 11 країн ЄС мали дефіцит національного бюджету, серед яких найбільший був у Румунії (-4,3%), Франції (-3,0%), Іспанії (-2,8%) та Угорщині (-2,0%), найменший — у Латвії (-0,2%), Естонії (-0,3%) та Польщі (-0,7%). Для решти країн фіксувався профіцит бюджету: найвищий — у Данії (+3,7%), Люксембурзі (+2,2%) та Болгарії (+2,1%), найнижчий — у Португалії (+0,2%), Литві та Чехії (+0,3%).

Прийняття Пакту стабільності та запровадження Європейського семестру сприяли послідовному зменшенню показника співвідношення «державний борг/ВВП»: якщо у 2008—2014 рр. сукупний борг країн ЄС-27 збільшився з 64,9 до 86,5%, то у 2019 р. сягнув 77,8% (табл. 2). Проте спостерігається істотна дивергенція країн ЄС за цим показником. Для 11 країн його величина перевищує встановлені Маастрихтськими критеріями 60%. За підсумками 2019 р., серед лідерів — Греція (176,6%), Італія (134,8%), Португалія (117,7%), Бельгія (98,6%) і Франція (98,1%). Найменші показники зафіксовані для Естонії (8,4%), Болгарії (20,4%) та Люксембургу (22,1%).

Стосовно конвергенції обмінного курсу національних валют країн — нечленів єврозони експерти Євростату говорять про такі тенденції. Між 2009 і 2019 рр. євро найбільш сильно подорожчав проти угорського форинта (на 13,8%) і румунського лею (на 10,7%). Протягом 2009—2019 рр. спостерігалися

Таблиця 1. Динаміка дефіциту/профіциту бюджету країн — членів ЄС та єврозони у 2008—2019 рр. (% від ВВП)

Країни	Роки											
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ЄС-27 (з 2020 р.)	-2,0	-6	-6	-4,1	-3,6	-2,9	-2,4	-1,9	-1,3	-0,8	-0,4	-0,6
Єврозона-19 (з 2015 р.)	-2,2	-6,2	-6,3	-4,2	-3,7	-3	-2,5	-2	-1,5	-1	-0,5	-0,6
Франція	-3,3	-7,2	-6,9	-5,2	-5	-4,1	-3,9	-3,6	-3,6	-2,9	-2,3	-3
Іспанія	-4,6	-11,3	-9,5	-9,7	-10,7	-7	-5,9	-5,2	-4,3	-3	-2,5	-2,8
Бельгія	-1,1	-5,4	-4,1	-4,3	-4,3	-3,1	-3,1	-2,4	-2,4	-0,7	-0,8	-1,9
Фінляндія	4,2	-2,5	-2,5	-1	-2,2	-2,5	-3	-2,4	-1,7	-0,7	-0,9	-1,1
Італія	-2,6	-5,1	-4,2	-3,6	-2,9	-2,9	-3	-2,6	-2,4	-2,4	-2,2	-1,6
Естонія	-2,6	-2,2	0,2	1,1	-0,3	0,2	0,7	0,1	-0,5	-0,8	-0,6	-0,3
Латвія	-4,3	-9,6	-8,7	-4,3	-1,4	-1,2	-1,6	-1,4	0,2	-0,8	-0,8	-0,2
Данія	3,2	-2,8	-2,7	-2,1	-3,5	-1,2	1,1	-1,2	0,1	1,8	0,7	3,7
Люксембург	3,5	-0,2	-0,4	0,6	0,5	0,8	1,3	1,3	1,8	1,3	3,1	2,2
Кіпр	0,9	-5,4	-4,7	-5,7	-5,6	-5,8	-8,7	-1	0,3	2	-3,7	1,7
Нідерланди	0,2	-5,1	-5,2	-4,4	-3,9	-2,9	-2,2	-2	0	1,3	1,4	1,7
Греція	-10,2	-15,1	-11,2	-10,3	-8,9	-13,2	-3,6	-5,6	0,5	0,7	1	1,5
Німеччина	-0,1	-3,2	-4,4	-0,9	0	0	0,6	0,9	1,2	1,2	1,9	1,4
Австрія	-1,5	-5,3	-4,4	-2,6	-2,2	-2	-2,7	-1	-1,5	-0,8	0,2	0,7
Швеція	1,9	-0,7	0	-0,2	-1	-1,4	-1,5	0	1	1,4	0,8	0,5
Мальта	-4,2	-3,2	-2,4	-2,4	-3,5	-2,4	-1,7	-1	1	3,3	1,9	0,5
Ірландія	-7	-13,8	-32,1	-12,8	-8,1	-6,2	-3,6	-2	-0,7	-0,3	0,1	0,4
Литва	-3,1	-9,1	-6,9	-9	-3,1	-2,6	-0,6	-0,3	0,2	0,5	0,6	0,3
Португалія	-3,7	-9,9	-11,4	-7,7	-6,2	-5,1	-7,4	-4,4	-1,9	-3	-0,4	0,2
Румунія	-5,4	-9,1	-6,9	-5,4	-3,7	-2,1	-1,2	-0,6	-2,6	-2,6	-2,9	-4,3
Угорщина	-3,8	-4,8	-4,5	-5,2	-2,3	-2,6	-2,8	-2	-1,8	-2,5	-2,1	-2
Словаччина	-2,5	-8,1	-7,5	-4,5	-4,4	-2,9	-3,1	-2,7	-2,5	-1	-1	-1,3
Польща	-3,6	-7,3	-7,4	-4,9	-3,7	-4,2	-3,6	-2,6	-2,4	-1,5	-0,2	-0,7
Болгарія	1,6	-4	-3,1	-2	-0,3	-0,4	-5,4	-1,7	0,1	1,1	2	2,1
Хорватія	-2,8	-6	-6,5	-7,9	-5,4	-5,3	-5,3	-3,3	-1	0,8	0,2	0,4
Словенія	-1,4	-5,8	-5,6	-6,6	-4	-14,6	-5,5	-2,8	-1,9	0	0,7	0,5
Чехія	-2	-5,5	-4,2	-2,7	-3,9	-1,2	-2,1	-0,6	0,7	1,5	0,9	0,3

Джерело: складено автором за: Eurostat. General government deficit/surplus [TEC00127] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?wai=true&dataset=tec00127>. (дата звернення: 10.05.2020).

відносно невеликі коливання обмінних курсів між євро і валютами Хорватії та Данії, при загальному подорожчанні євро, відповідно, на 1,1 та 0,3%. Євро дещо знецінився до шведської крони (на 0,3%), польського злотого (на 0,7%) та чеської крони (на 2,9%). Обмінний курс між євро та болгарським левом був незмінним протягом розглянутого періоду. Для порівняння: у період з 2009 по 2019 р. курс євро знецінився на 1,5% проти фунта стерлінгів, на 19,7% проти долара і на 26,3% у цілому проти швейцарського франка, а також на 18,8% проти китайського юаня. У 2019 р. найвищі доходи облігацій були зафіксовані

Таблиця 2. Динаміка валового боргу загального уряду країн — членів ЄС-27 у 2008—2019 рр. (% від ВВП)

Країни	Роки											
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ЄС-27 (з 2020 р.)	64,9	75,7	80,5	81,8	84,7	86,4	86,6	84,7	84	81,6	79,6	77,8
Єврозона-19 (з 2015 р.)	69,6	80,2	85,8	87,7	90,7	92,6	92,8	90,9	90	87,8	85,8	84,1
Греція	109,4	126,7	146,2	172,1	159,6	177,4	178,9	175,9	178,5	176,2	181,2	176,6
Італія	106,2	116,6	119,2	119,7	126,5	132,5	135,4	135,3	134,8	134,1	134,8	134,8
Португалія	75,6	87,8	100,2	114,4	129	131,4	132,9	131,2	131,5	126,1	122	117,7
Бельгія	93,2	100,2	100,3	103,5	104,8	105,5	107	105,2	104,9	101,7	99,8	98,6
Франція	68,8	83	85,3	87,8	90,6	93,4	94,9	95,6	98	98,3	98,1	98,1
Кіпр	45,6	54,3	56,4	65,9	80,3	104	109,2	107,5	103,4	93,9	100,6	95,5
Іспанія	39,7	53,3	60,5	69,9	86,3	95,8	100,7	99,3	99,2	98,6	97,6	95,5
Хорватія	39,3	48,7	57,8	64,4	70,1	81,2	84,7	84,3	80,8	77,8	74,7	73,2
Австрія	68,7	79,9	82,7	82,4	81,9	81,3	84	84,9	82,9	78,3	74	70,4
Угорщина	71,8	78,2	80,6	80,8	78,6	77,4	76,8	76,2	75,5	72,9	70,2	66,3
Словенія	21,8	34,5	38,3	46,5	53,6	70	80,3	82,6	78,7	74,1	70,4	66,1
Німеччина	65,5	73	82,4	79,8	81,1	78,7	75,7	72,1	69,2	65,3	61,9	59,8
Фінляндія	32,6	41,5	46,9	48,3	53,6	56,2	59,8	63,6	63,2	61,3	59,6	59,4
Ірландія	42,4	61,5	86	111,1	119,9	119,9	104,4	76,7	73,8	67,7	63,5	58,8
Нідерланди	54,7	56,8	59,2	61,7	66,2	67,7	67,8	64,6	61,9	56,9	52,4	48,6
Словаччина	28,6	36,4	41	43,5	51,8	54,7	53,5	51,9	52	51,3	49,4	48
Польща	46,7	49,8	53,5	54,5	54,1	56	50,8	51,3	54,3	50,6	48,8	46
Мальта	62,6	67,6	67,5	70,2	67,8	68,4	63,4	58	55,5	50,3	45,6	43,1
Латвія	18,6	36,9	48,1	43,9	42,4	40,3	41,6	37,3	40,9	39,3	37,2	36,9
Литва	14,6	28	36,3	37,2	39,8	38,7	40,6	42,6	39,7	39,1	33,8	36,3
Румунія	12,3	21,8	29,6	34	37	37,6	39,2	37,8	37,3	35,1	34,7	35,2
Швеція	37,7	40,9	38,1	37,3	37,6	40,4	45,1	43,9	42,2	40,8	38,8	35,1
Данія	33,3	40,2	42,6	46,1	44,9	44	44,3	39,8	37,2	35,8	33,9	33,2
Чехія	28,3	33,6	37,4	39,8	44,5	44,9	42,2	40	36,8	34,7	32,6	30,8
Люксембург	15,4	16,1	20,2	19	22	23,7	22,7	22	20,1	22,3	21	22,1
Болгарія	13	13,7	15,4	15,2	16,7	17,1	27,1	26	29,3	25,3	22,3	20,4
Естонія	4,5	7,2	6,6	6,1	9,8	10,2	10,6	10	10,2	9,3	8,4	8,4

Джерело: складено автором за: Eurostat. General government gross debt [SDG_17_40] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sdg_17_40&lang=en. (дата звернення: 10.05.2020).

в Румунії, Греції, Угорщині та Польщі (понад 2%), тоді як від'ємні ставки мали місце в Нідерландах (–0,07%), Люксембурзі (–0,12%), Данії (–0,18%) та Німеччині (–0,25%)³. Інакше кажучи, більшість країн — нечленів єврозони Маастрихтських критеріїв конвергенції дотримуються.

³ Exchange rates and interest rates. Eurostat [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Exchange_rates_and_interest_rates#Exchange_rates (дата звернення: 20.06.2020).

Основою механізму фінансової підтримки країн — членів ЄС у контексті конвергенції є загальний бюджет ЄС та його складові, а саме спеціальні структурні фонди. Загальний бюджет (Multiannual Financial Framework — MFF, багаторічні фінансові рамки) і стратегія розвитку для різноманітних фондів підтримки ЄС визначаються на сім років. Законодавчі функції управління фінансами на наднаціональному рівні належать одночасно Раді ЄС, Європейській комісії та Європарламенту, а виконавчі — Комісії та Раді ЄС [11, с. 336].

Бюджетні кошти ЄС формуються з таких основних джерел: відрахування держав — членів ЄС, розмір яких залежить від національного доходу кожної з них; митні збори на товари (конкретні положення щодо величин коригуються); надходження від податку на додану вартість — певний процент надходжень, який конкретна держава повинна внести до бюджету ЄС (в останні роки — 0,3%). Так, середній процент поточних зобов'язань країн — членів ЄС у 1993—1998 рр. становив 1,25% від валового національного доходу, у 2000—2006 рр. — 1,09%, у 2007—2013 рр. — 1,12%, у 2014—2020 рр. — 1,00%. Унаслідок виходу Великої Британії зі складу ЄС середній процент зобов'язань у 2014—2020 рр. може становити 1,13%, а у проекті бюджету на 2021—2027 рр. закладено 1,11% [11, с. 338].

Реформи та політика розширення ЄС поступово змінюють структуру видатків загального бюджету на користь забезпечення розумного та інклюзивного зростання [11, с. 336—340]. Головною метою чинної MFF на 2014—2020 рр. є виконання ухваленої навесні 2010 р. Стратегії розумного, стійкого та всеосяжного зростання «Європа 2020», яка встановлює три основних пріоритети: розумний розвиток (зростання в ЄС має базуватися на знаннях та інноваціях); стійкий розвиток (підвищення соціальних стандартів і рівня зайнятості); сталий розвиток (запровадження так званих «зелених» технологій, підвищення енергоефективності; боротьба із змінами клімату; перехід до низьковуглецевої економіки).

Понад половину всіх видатків загального бюджету ЄС розподіляються через структурні та інвестиційні фонди (European Structural and Investment Funds), участь у яких беруть держави-члени та Європейська комісія через спільне виконання бюджету.

Європейський фонд регіонального розвитку (The European Regional Development Fund — ERDF) фінансує пряму допомогу для інвестицій у компанії (зокрема, малі та середні підприємства), інфраструктуру, фінансові інструменти (такі як фонди ризику капіталу і фонди місцевого розвитку) та заходи технічної допомоги. Кошти виділяються на регіональній основі.

Фонд згуртування (Cohesion Fund) фінансує розвиток транспортних мереж, які були визначені ЄС як пріоритетні проекти; проекти, пов'язані з навколишнім середовищем; енергетичні й транспортні проекти з чіткими екологічними вигодами. Він підтримується на рівні держав-членів, при цьому фінансування з Фонду залежить від дотримання вимог Пакту про стабільність і зростання, що не призводить до надмірного державного дефіциту. Головними реципієнтами є країни з рівнем ВВП на душу населення, меншим за 75% від середньоевропейського, що значно обмежує коло одержувачів.

Розподіл коштів структурних фондів ЄС характеризується складним механізмом і чітко регламентується нормативними документами ЄС. Так, кошти з

Європейського фонду регіонального розвитку виділяються на досягнення трьох основних цілей: 1) прискорення конвергенції найменш розвинутих держав-членів і регіонів, що є головним інструментом регіональної політики; 2) поліпшення якості інвестицій у фізичний і людський капітал, розвиток інновацій та суспільства знань, пристосованість до економічних і соціальних змін, а також захист і поліпшення навколишнього середовища й адміністративної ефективності; 3) зосередженість на бідних регіонах для підвищення регіональної конкурентоспроможності та зайнятості [11, с. 342]. Наведені механізми наддержавного регулювання сприяють фіскальній конвергенції країн — членів ЄС. Водночас глобальна фінансово-економічна криза, спричинена пандемією COVID-19, посилює дивергенцію показників бюджетної сфери країн Євросоюзу.

Проаналізуємо попередні дані щодо проявів кризової фінансово-економічної ситуації в країнах — членах ЄС та Україні за підсумками I кварталу 2020 р.

Протягом I кварталу 2020 р. порівняно з IV кварталом 2019 р. сезонно скоригований ВВП країн євросони зменшився на 3,8% і, згідно з оцінкою Євростату, на 3,3% — в ЄС-27⁴. Це були найбільш різкі спади, що спостерігаються з початку 1995 р. У порівнянні з аналогічним кварталом попереднього року сезонно скоригований ВВП у I кварталі 2020 р. зменшився на 3,2% у євросоні та на 2,6% — у ЄС-27. Це були найбільш різкі зниження з III кварталу 2009 р.

Слід зауважити, що, за наявними даними, країнам ЄС-27 притаманна значна дивергенція за темпами соціально-економічного розвитку. Так, лідерами за темпами падіння ВВП у I кварталі 2020 р. порівняно з IV кварталом 2019 р. стали: Франція (–5,8%), Словаччина (–5,4%), Іспанія (–5,2%), Італія (–4,7%), Бельгія та Португалія (–3,9%). Незначного додатного приросту ВВП досягли Румунія й Болгарія (по +0,3%) і Фінляндія (+0,1%). В Україні реальний ВВП з урахуванням сезонного фактора в I кварталі 2020 р. зменшився на 0,8% порівняно з IV кварталом 2019 р. і на 1,5% порівняно з I кварталом 2019 р.⁵ Наведені дані свідчать про практично «миттєве» розгортання кризових явищ соціально-економічного характеру в національних економіках різного рівня розвитку.

Розгортання сучасної кризи спонукало керівні органи і уряди країн — членів ЄС до коригування бюджетного процесу. 6 квітня 2020 р. Єврокомісія надала настанови з упорядкування формату та змісту національних програм стабільності та конвергенції на 2020 р. (SCPs — Stability and Convergence Programmes) у світлі виняткових обставин, пов'язаних з пандемією COVID-19, і суворими обмеженнями, у яких перебувають держави-члени⁶. Ці настанови відповідають вимогам відповідного Регламенту. Протягом березня — квітня 2020 р. країни ЄС прийняли низку коригуючих документів, серед яких оновлені програми ста-

⁴ GDP and employment flash estimates for the first quarter of 2020 / Eurostat // Newsrelease euroindicators. 81/2020. — 2020. — May 15 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ec.europa.eu/eurostat/>

⁵ Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶ 2020 European Semester: National Reform Programmes and Stability/Convergence Programmes / European Commission [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/european-semester-timeline/national-reform-programmes-and-stability-convergence-programmes/2020-european-semester_en (дата звернення: 19.05.2020).

білізації (Stability Programme), національні програми реформ (National Reform Programme), програми конвергенції (Konvergens program 2020).

Програми стабільності або конвергенції крім сценарного прогнозу основних макроекономічних показників повинні містити: середньостроковий прогноз бюджету загального уряду, включаючи опис і кількісні оцінки фінансової стратегії; структурний баланс бюджету, зокрема циклічний компонент, разові й тимчасові заходи; циклічно-скоригований баланс бюджету; циклічно-скоригований первинний баланс; видатки загального уряду за функціональною класифікацією; прогнозовану динаміку боргу сектору загального державного управління; показники стійкості державних фінансів у довгостроковій перспективі, у тому числі прогноз бюджетних витрат, пов'язаних із старінням населення країни.

Актуалізується ризик щодо скорочення надходжень до бюджетів усіх рівнів країн Євросоюзу за податками і митними платежами. При цьому слід очікувати розбалансування видаткової та дохідної частин бюджетів, необхідності вжиття заходів щодо покриття дефіцитів бюджетів за рахунок запозичень або фінансової підтримки з боку спеціальних інститутів ЄС.

Показовим є приклад Польщі. За оцінками уряду, «загальна ситуація у 2020—2021 рр. багато в чому залежатиме від прогнозованої макроекономічної ситуації та наслідків рішень, прийнятих для протидії поширенню пандемії COVID-19. Той факт, що деякі галузі економіки були заморожені, має істотний негативний вплив на потік доходів загального уряду у 2020 р., тоді як заходи, запроваджені в рамках Антикризисового щита, спрямовані переважно на підтримку фінансування підприємств, безпеку працівників, підтримку системи охорони здоров'я та державні інвестиції, призведуть до сплеску витрат. Як результат прогнозується, що дефіцит загального державного управління зросте з 0,7% ВВП у 2019 р. до 8,4% ВВП у 2020 р.»⁷. Припускається падіння реального ВВП на 3,4% і зростання показника відношення державного боргу до ВВП з 46 до 55,2%. Управління державним боргом у 2020 р. відбуватиметься в умовах високого дефіциту загального державного управління, невизначеності фінансових ринків, наслідків заходів, спрямованих на протидію пандемії COVID-19, і грошово-кредитної політики Національного банку Польщі тощо.

Стосовно України ситуація у сфері державних фінансів є доволі складною. У 2020 р. ВВП країни впаде, згідно з консенсус-прогнозом експертів, на 4,2% і, згідно з прогнозом МВФ, — на 8,2%. За оцінками експертів, значущими ризиками для української економіки є: дефіцит зовнішнього фінансування та звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталів, значне зростання дефіциту державного бюджету і касових розривів у Пенсійному фонді, інших Фондах державного соціального страхування⁸. Фінансування за торговими операціями прогнозується забезпечити новими запозиченнями

⁷ Convergence Programme 2020 Update. — Warsaw, April 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european-semester-convergence-programme-poland_en.pdf (Р. 12) (дата звернення: 19.05.2020).

⁸ Падіння ВВП на 4,2%, інфляція 7%: консенсус-прогноз Мінекономіки на 2020 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/17/659509/> (дата звернення: 19.05.2020).

в сумі 642,7 млрд. грн. (377,6 млрд. грн. — внутрішні та 265,0 млрд. грн. — зовнішні запозичення). Обсяг платежів з обслуговування державного боргу на 2020 р. прогнозується в сумі 144,798 млрд. грн.⁹ Зазначені запозичення мають зменшити первинний дефіцит державного бюджету у 290,59 млрд. грн., або 29,78% від запланованих доходів.

ВИСНОВКИ

Процеси фінансової інтеграції та розвиток наднаціональних інститутів фінансової сфери сприяють економічній номінальній конвергенції країн — членів ЄС, зокрема, щодо зближення показників інфляції, коливань обмінних курсів національних валют, дохідності державних цінних паперів тощо.

Слід визнати, що, попри всі оцінки дивергенції країн ЄС-27 за окремими показниками реального сектору та сфери державних фінансів національних економік, формування й розподіл коштів спільного бюджету ЄС, запроваджений механізм Європейського семестру та реалізація національних програм стабілізації й конвергенції дозволяють пом'якшити негативний вплив глобальних і регіональних криз.

Україна протягом останніх років не змогла імплементувати важливі положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо реформування сфери державних фінансів і зазнає значного «удару» по сфері державних фінансів під впливом сучасної фінансово-економічної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гражевська Н.І., Шемахіна І.В. Конвергентно-дивергентний розвиток національних економік в умовах фінансiалiзацiї // Бізнес Інформ. — 2019. — № 5. — С. 14—19.
2. Шемахіна І.В. Суперечливі тенденції розвитку національних економік за умов глобалізації. NEW ECONOMICS : матеріали Між-ного наукового форуму «NEW ECONOMICS – 2019» (Київ, 14—15 листопада 2019 р.). — У 2 т. — Т. 1. — К., 2019. — 368 с. — С. 148—151 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.aenu.org/download/monographs/Forum2019_T1.pdf
3. Корнев М.М. Методи дослідження конвергенції економічних систем // Менеджер. — 2014. — № 2 (68). — С. 49—55.
4. Заяць О.І. Теоретичні основи розвитку міжнародної економічної конвергенції в умовах розвитку торговельно-економічних відносин між країнами // Причорноморські економічні студії. — 2016. — Вип. 3. — С. 13—16.
5. Криворучко М.Ю. Теоретичні аспекти регіональної конвергенції // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 3. — С. 541—545 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://global-national.in.ua/vipusk-3-2015/429-krivoruchko-m-yu-teoretichni-aspekti-regionalnoji-konvergentsiji>
6. Вертелева О.В., Вертелева О.О. Економічна конвергенція країн ЄС та перспективи євроінтеграції України // Економіка та держава. — 2014. — № 11. — С. 97—100.
7. Молчанова Е.Ю., Веремієнко Т.С., Головня Ю.І. Оцінювання регіональної конвергенції процесів в ЄС // Молодий вчений. — 2015. — № 1 (16). — С. 22—26.
8. Казакова М.В. Факторы конвергенции и дивергенции в мировой экономике: краткий обзор // Управленческое консультирование. — 2018. — № 7. — С. 96—110.

⁹ Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України. Додатки 2, 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20> (дата звернення 19.05.2020).

9. Михель Р. Процеси конвергенції між країнами-членами ЄС // Економіст. — 2013. — № 2. — С. 25—29.
10. Бурлай Т.В. Соціально-економічна конвергенція: теорія та практика : моногр. / НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2019. — 364 с.
11. Розвиток фінансових інститутів ЄС та виклики для фінансової політики України : моногр. ; [Борзенко О.О., Богдан Т.П., Шаров О.М. та ін.] / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2019. — 372 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/mg/312.pdf>

Стаття надійшла 25.06.2020

REFERENCES

1. Hrazhevskaya N., Shemakhina I. Convergent and Divergent Development of National Economies in the Context of Financialization. *Business Inform*, No. 5, 2019, pp. 14-19 [in Ukrainian].
2. Shemakhina I. Contradictory trends in the development of national economies in the context of globalization. *NEW ECONOMICS*, material of the International Scientific Forum «NEW ECONOMICS – 2019» (Kyiv, 14-15 November, 2019), Vol. 1, Kyiv, 2019, pp. 148-151, available at: http://www.aenu.org/download/monographs/Forum2019_T1.pdf [in Ukrainian].
3. Korniyev M. Theoretical substantiation of the methods of economic systems convergence research. *Manager*, No. 2 (68), 2014, pp. 49-55 [in Ukrainian].
4. Zayats O. Theoretical basis of development of international economic convergence in terms of development of trade and economic relations between countries. *Black Sea Economic Studies*, Iss. 3, 2016, pp. 13-16 [in Ukrainian].
5. Kryvoruchko M. Theoretical aspects of the regional convergence. *Global and National Problems of Economy*, Iss. 3, 2015, pp. 541-545, available at: <http://global-national.in.ua/vipusk-3-2015/429-krivoruchko-m-yu-teoretichni-aspekti-regionalnoji-konvergensiji> [in Ukrainian].
6. Vertelyeva O., Vertelieva O. Economic convergence in EU and possibilities of European integration of Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, No. 11, 2014, pp. 97-100 [in Ukrainian].
7. Molchanova E., Veremiienko T., Holovnia Y. Evaluation of regional convergence of processes in the EU. *Young Scientist*, No. 1 (16), 2015, pp. 22-26 [in Ukrainian].
8. Kazakova M. Factors of Convergence and Divergence in the Global Economy: A Brief Review. *Administrative Consulting*, No. 7, 2018, pp. 96-110 [in Russian].
9. Mikhel' R. Convergence processes between the EU member-states. *Ekonomist*, No. 2, 2013, pp. 25-29 [in Ukrainian].
10. Burlay T. Socio-Economic Convergence: Theory and Practice. NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
11. Development of EU Financial Institutions and Challenges for Ukraine's Financial Policy. Borzenko O.O., Bogdan T.P., Sharov O.M. et al. NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, 2019, available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/312.pdf> [in Ukrainian].

Received on June 25, 2020

Tamara Panfilova, PhD (Econ.), Senior Researcher,
Leading Researcher of the Sector of International Financial Research,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

CONVERGENCE AND DIVERGENCE OF THE SPHERE OF PUBLIC FINANCES OF THE EU MEMBER STATES AND UKRAINE

Ukraine's strategic course towards European integration requires a careful analysis and identification of priority areas for bridging the gap in the levels of socio-economic development with EU member states. The conceptual foundations of the theory of convergence allow us to explore key areas of human activity. Among the key sectors of socio-economic development of any state

or integration group is, of course, the field of public finance. After all, the stability of the country's financial system and the well-being of the population depend on the ability of governing bodies to create an effective system of formation and distribution of state budget funds.

The basic principles of convergence of euro area member states and the EU as a whole are determined by the Maastricht criteria on the limits of the main macrofinancial indicators, and the mechanism of convergence is regulated by relevant regulations of a supranational nature. The basis of the mechanism of financial support of EU member states in the context of convergence is the general budget of the EU and special structural funds, which are its components.

The dynamics of the main macro-financial indicators of the EU member states during 2000–2019 allowed to determine the strengthening of divergence in the periods of unfolding global and regional financial crises. First of all, it concerns the state budget deficit and the ratio of public debt to GDP.

In the near future, among the risks of deepening crises and divergence in public finances in both the EU and Ukraine, an imbalance is expected, given the unfolding of the latest global crisis, public budgets due to reduced tax revenues and rising social security costs, business support real sector of the economy, etc. The risk of defaults on liabilities of the state and companies of the corporate sector of the economy is actualized.

The EU's current crisis management mechanism, the European Stability Mechanism, will mitigate the negative effects of the recent crisis. Ukraine has not been able to reform its public finances in recent years, so it is undergoing a significant «blow» to the public finance sector.

Keywords: *convergence; divergence; Maastricht criteria; state debt; state budget deficit; global financial and economic crisis.*